

Shtick lit (ang. *shtick* 'sztuczka, trick, gag') — sztuczka literacka, zapis questu/challenge'u ('zadania, wyzwania, przygody') — odmiana memuaru lub (auto)reportażu uczestniczącego, niekiedy wcieleniowego, którego tematem jest eksperyment podejmowany przez autora na samym sobie. Pojęcie wprowadzone przez recenzentkę S. Goldstein, a spopularyzowane przez B. Yagodę w monografii *Memoir: A History*, w której ta forma pisarstwa autobiograficznego definiowana jest jako „publikacje osób, które podjęły się niezwykłego projektu właśnie po to, by o nim napisać”. Sztuczka nie jest zatem środkiem (jak przebranie w reportażu wcieleniowym, umożliwiające infiltrację danego środowiska), lecz celem. A.J. Jacobs, jeden z wiodących reprezentantów gatunku, ujął jego istotę w tytule swojej książki — *The Guinea Pig Diaries (Dzienniki królika doświadczalnego)*, 2009). R. Hemley umieszcza *shtick lit* w szerszej kategorii *immersion writing* (piśmiennictwa immersyjnego, „zanurzeniowego”, bazującego na doświadczeniu).

B. Yagoda za prekursora *shtick lit* uważa Amerykanina, H.D. Thoreau, członka romantycznego, antykonsumpcyjnego, krytycznego wobec industrializacji Klubu

Transcendentalistów. W 1845 r. „bakalarz natury” zamieszkał w chacie nad stawem Walden, w lasach concordzkich. Przez dwa lata, dwa miesiące i dwa dni żył jak eremita, w bliskim kontakcie z naturą, co opisał w autobiograficznym eseju *Walden, czyli życie w lesie (Walden, or Life in the Woods)*, 1854). W trosce o spójność tekstu Thoreau skrócił w książce czas spędzony na odludziu do roku; z tego powodu *Walden* uznaje się za tekst założycielski narracji wspomnieniowych o podtytule „Year of...” (od *Roku bez cukru* E. Schaub po *Rok biblijnego życia* A.J. Jacobsa). Zasadne wydaje się jednak odróżnienie eksperymentów poważnych od tych, których zadaniem jest wyłącznie rozbawienie czytelnika. W tej pierwszej kategorii punktem odniesienia pozostaje *Ten Days in a Mad-house* N. Bly (E.J. Cochran, 1887) — zapis dziesięciodniowego pobytu w słynnym nowojorskim szpitalu psychiatrycznym na Blackwell Island, do którego reporterka Pulitzerza wślizgnęła się, odgrywając szaleństwo.

W „kaskaderską” tradycję reporterskich śledztw i prowokacji wpisują się projekty wcieleniowe, w których wykorzystuje się potencjał mimikry w celu doprowadzenia do społecznej zmiany (np. G. Wallraffa *Na samym dnie*, J.H. Griffina *Czarny jak*

ja; przykładem tego typu narracji zaangażowanej opierającej się na autoegzotyzacji jest również nieznaną w Polsce książka *My Enemy, My Self* Y. Binura z 1989 r., Izraelczyka, który postanawia żyć jako Palestyńczyk, a swoje refleksje przedstawia w formie doniesień z pierwszej ręki). Jako jedną z pierwszych realizacji *shtick lit* bez wątpienia można natomiast zakwalifikować *Around the World in Seventy-Two Days* N. Bly — literacki zapis podróży śladami Phileasa Fogga. W poprawianiu rekordu bohatera powieści Verne’a brała udział również E. Bisland z konkurencyjnej gazety. Prasa prześcigała się w publikowaniu doniesień z trasy i spekulacjach, która z dziennikarek wygra wyścig. W wydaniu Bly i jej kontynuatorów *shtick lit* to literacki odpowiednik wpisu do księgi rekordów Guinnessa, choć to niejedyny wariant — popularność zdobyły też teksty humorystyczno-poradnikowe.

Shtick lit do dziś pozostaje gatunkiem szczególnie popularnym w USA. W 2007 r. Z. Schonfeld obwieszczał w „Newsweeku” nadejście ery „kaskaderskiego dziennikarstwa”, wiążąc tę tendencję z rosnącą popularnością serwisów społecznościowych. Wśród licznych podawanych przez Schonfelda przykładów był rozpowszechniony przez Buzz-Feed eksperyment B. Klinkenberga, który przez tydzień jadł tylko burrito. Trend ujęty hasłowo jako „Nie szukaj opowieści, bądź nią” Schonfeld porównał do reality show w typie „Jackass” (program MTV klasyfikowany jako „komedia dokumentalna”, pokazujący osoby wykonujące szokujące, niebezpieczne działania), wyodrębniając cztery główne odmiany tematyczne: seks, jedzenie, niekomfortowe przygody ciała i moda/uroda. *Shtick lit* to zatem zarówno *The Year of Yes* (2006) M. Headley, przedstawiającej efekty eksperymentu mającego zaowocować „znalezieniem partnera, którego dałoby się znieść dłużej niż kilka godzin” (autorka mówi „tak” każdemu, który zaprasza ją na randkę: bezdomnemu

i milionerowi, taksówkarzowi i aktorowi, mężczyznom i kobietom), jak i *My Year with Eleanor: A Memoir* N. Hancock (2012), opisującej rok życia zgodnie ze wskazówkami Eleanor Roosevelt.

Autorzy z kategorii kulinarnej próbują dorównać M. Spurlockowi (film *Supersize mez* z 2004 r., będący dokumentacją miesięcznego żywienia się wyłącznie w McDonald’s), poddając się — niekiedy bardzo niezdrowym — eksperymentom spożywczym. Inny wariant stanowią „wyzwania” z gotowania. B. Buford, związany m.in. z „New Yorkerem” i magazynem „Granta”, autor słynnego reportażu *Among the Thugs* o brytyjskich kibicach piłki nożnej, w *Heat: An Amateur’s Adventures as a Kitchen Slave, Line Cook, Pasta Maker, and Apprentice to a Dante-Quoting Butcher in Tuscany* (2006) spisuje swoje kucharskie przygody (np. pożar w trakcie grillowania) i plotki z gwiazdorskich restauracji, ale też radzi, jak gotować. Z kolei J. Powell w książce *Julie and Julia: 365 Days, 524 Recipes, 1 Tiny Apartment Kitchen* wypróbowała wszystkie przepisy J. Child z *Mastering the Art of French Cooking* (2005, polskie tłumaczenie M. Mazan: *Julie i Julia. Rok niebezpiecznego gotowania*). Przykładem humorystycznego wchodzenia w rolę zawodową jest też *Dishwasher. One Man’s Quest to Wash Dishes in All Fifty States* P. Jordana (2007), który postawił przed sobą zadanie pozmywania brudnych naczyń w każdym stanie USA. S. Aiken z kolei w *The One-Week Job Project: One Man, One Year, 52 Jobs* (2010) przedstawia efekty rocznego, cotygodniowego zmieniania pracy (został m.in. strażakiem, operatorem bungee, maskotką NHL i opiekunem akwarium).

Integralną częścią literackich zapisów „wyzwań” jest autorskie doświadczenie; czytelnik zawiera z nadawcą pakt autobiograficzny i/lub faktograficzny, referencjalny. Tekstowe „ja” jest tożsame z autorem, a przygotowanie do podjęcia eksperymentu wiąże się niekiedy z wizualną zmianą. Poszuku-

jąc „źródeł amerykańskiej męskości”, Norah Vincent przez 18 miesięcy była mężczyzną o imieniu Ned. Wcielenie opisane w książce *Self-Made Man: One Woman's Journey Into Manhood and Back Again* (2006; polskie tłumaczenie J. Koniecznego: *Mężczyzna od podstaw. Podróż pewnej kobiety do świata mężczyzn i z powrotem*) spowodowało załamanie nerwowe.

Z tradycji Thoreau wyprowadzić można eksperymenty w duchu *slow life*, np. *Better Off* E. Brende, który przez 18 miesięcy żył bez elektryczności, m.in. w towarzystwie amiszów. Na internetowy detoks rodzinny zdecydowała się dziennikarka S. Maushart, opisując tę przygodę w *The Winter of Our Disconnect: How Three Totally Wired Teenagers (and a Mother Who Slept with Her iPhone) Pulled the Plug on Their Technology and Lived to Tell the Tale* (2010; polski przekład M. i F. Godyniów: *E-migranci. Pół roku bez internetu, telefonu i telewizji*). Ambicje wpływania na opinię publiczną mają *Not Buying It: My Year Without Shopping* J. Levine (2006) — antykonsumpcyjny projekt „roku bez kupowania”, czy *A Year Without “Made in China”: One Family's True Life Adventure in the Global Economy* S. Bongiorno (2007): dokumentacja rocznego rodzinnego bojkotowania produktów z Chin — od zabawek po ubrania.

Ludyczny (humor) i poradnikowy (roz-wój osobisty) potencjał *shtick lit* od lat testuje dziennikarz A.J. Jacobs (związany m.in. z „Esquire”). W 2004 r. opublikował memuar *The Know-It-All: One Man's Humble Quest to Become the Smartest Person in the World* — zapis roku spędzonego na wnikliwej lekturze encyklopedii Britannica, od A do Z (a właściwie Ż, polskim akcentem jest Żywiec). W tej kronice „radikalnego samodoskonalenia się” (*radical self-improvement*) Jacobs dzieli się zaczerpniętymi z kompendium anegdotami (od historii tzw. śmiechu z puszk i hazardowych okoliczności wynale-

zenia kanapki po informacji o działalności kobiet-szpiegów w trakcie wojny secesyjnej), ale też — co zaznaczał w komentarzach do publikacji — podjął się „poszukiwania sensu w oceanie faktów”. Równie ambitny *challenge* intelektualny (lektura Oxford English Dictionary) podjął w 2009 r. A. Shea, przedstawiając go w memuarze *Reading the OED: One Man, One Year, 21,730 Pages*.

Po ogłoszeniu się chodzącą encyklopedią Jacobs podniósł poprzeczkę, postanawiając „żyć biblijnie”. *The Year of Living Biblically: One Man's Humble Quest to Follow the Bible as Literally as Possible* (2007, polski przekład A. Andrzejewskiej, *Rok biblijnego życia*) to najbardziej znany i chętnie naśladowany eksperyment Jacobsa, który upodobił się do Mojżesza, zapuszczając brodę i nosząc białą, powłóczystą szatę. Nie zakładał ubrań z mieszanych włókien, wszędzie zabierał składane krzeselko, żeby nie mieć styczności z nieczystymi kobietami, kamieniował (żwirem) grzeszników i postawił w mieszkaniu namiot. Z inspiracji *Rokiem biblijnego życia* powstała żeńska wersja eksperymentu, *A Year of Biblical Womanhood* R. Evans (2012), wcześniej (2001) — trawelog B. Feilera *Walking the Bible: A Journey Through the Five Books of Moses*. W 2012 r. Jacobs opublikował zapis eksperymentu fitness. *W Drop Dead Healthy: One Man's Humble Quest for Bodily Perfection* opisuje konsultacje ze sztabem specjalistów od snu, dietetyków, trenerów i dermatologów. „Żyjąc zdrowiej”, m.in. tańczył na rurze, próbował diety paleo, chodził w kasku i suszył ubrania na słońcu. Książka powstawała — jak twierdzi autor — na bieżąco. W *It's All Relative: Adventures Up and Down the World's Family Tree* (2017) Jacobs w geście sprzeciwu wobec nowej plemienności postanawia nakreślić największe drzewo genealogiczne — drzewo ludzkości, przy okazji odkrywając własne powiązania np. z hollywoodzkimi aktorkami czy Barackiem Obamą. W *Thanks a Thousand: A Gratitude*

Journey (2018) dziennikarz opisuje podróż, w trakcie której dziękuje wszystkim osobom, które sprawiają, że może pić poranną kawę — np. górnikom z Minnesoty i kolumbijskim rolnikom.

W Polsce tropem A.J. Jacobsa podąża P. Kossakowski, realizujący eksperymenty na sobie samym w telewizji TTV. W serii *Inicjacja* sprawdzał na własnej skórze „gdzie leżą granice wytrzymałości człowieka”, m.in. występując na koncercie disco polo, idąc jako górnik na szachtę, kurując się w Ciechocinku, zostając zawodowym kłamaczą (w finale odcinka poddał się badaniu wariografem) i przeżywając bóle porodowe. Podróż tropem szeptunek, jasnowidzów, egzorcystów i szamanów przedstawia w książce *Na granicy zmysłów*, w której opisuje np. egzorcyzmowanie auta (zły duch ukrył się w kole pojazdu), ale przede wszystkim to, jak sam zostaje pacjentem czy klientem specjalistów od medycyny niekonwencjonalnej („oczyszczano mnie energetycznie i manualnie, cięto mi skórę na czaszce, spuszczano krew, chłostano mnie wrzącą wodą, zachęcano do jedzenia robaków, obkładano wnętrznościami, wyganiano duchy”). Za realizację gatunku *shtick lit* można uznać też *50 twarzy Tindera* J. Jędrusik — wspomnieniowo-poradniko-

wą opowieść o internetowym randkowaniu. Polska *shtick lit* w wariancie reporterskiej rekonstrukcji historycznej to z kolei *Nasz maty PRL. Pół roku w M-3 z trwałą, wąsami i maluchem* (2012) dziennikarskiego małżeństwa, W. Szablowskiego i I. Meyzy.

BIBLIOGRAFIA

- Cieplińska H. (2019), *Przedmowa* [w:] T.H. David, *Walden, czyli życie w lesie*, przeł. taż, Rebis, Poznań. – Hemley R. (2012), *A Field Guide for Immersion Writing: Memoir, Journalism and Travel*, The University of Georgia Press, Athens–London. – Schonfeld Z. (2016), *Are We Living in a Golden Age of Stunt Journalism?*, „Newsweek Magazine” 25.07, <https://www.newsweek.com/2016/09/02/are-we-living-golden-age-stunt-journalism-or-just-embarrassment-480508.html> [dostęp: 19.01.2020]. – Yagoda B. (2009), *Memoir: A History*, Penguin Group, New York.

IZABELLA ADAMCZEWSKA-BARANOWSKA

 <https://orcid.org/0000-0002-2775-6209>

